

Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Наукові інтереси – реалістична проза І. Нечуя-Левицького, візуальна образність в художніх творах.

Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, асистент Петрович О. Б.

Аліна Артемчук

ПРОБЛЕМА ЛЮДСЬКОЇ БЕЗДУХОВНОСТІ (ЗА П'ЄСОЮ І. КАРПЕНКА-КАРОГО «СТО ТИСЯЧ»)

Іван Карпенко-Карий у своїх творах змальовує вражаючу невідповідність поведінки персонажів народним уявленням про сенс буття і людське щастя. Ця морально-психологічна мозаїка українського ментального типу великого землевласника складається через відображення діалектики загальнолюдських цінностей і конкретно-індивідуальних їх проявів у повсякденному житті. Саме цей феномен є причиною нашої зацікавленості детальним дослідженням специфіки образів у комедіографії драматурга, а саме образу Герасима Калитки.

Сила комедії «Сто тисяч» у тому, що у ній відтворено нові зміни в житті села, глибоко розкритий хижакський характер сільської буржуазії, нові її засоби експлуатації та збагачення. Головним персонажем твору є Герасим Калитка. Життя в його розумінні складається з двох понять – грошей і землі, всі думки і його мрії, розмови і вчинки базуються на них. Земля для Калитки – це скарб, основа для наживи, тому він говорить про неї із захопленням, благоговінням: *«Ох, земелько, свята земелько, божа ти дочечко! Як радісно тебе загібати докупити, в одні руки... Приобрітав би тебе без ліку... Глянеш оком навколо – усе твоє: там череда пасеться, там орють на пар, а тут зазеленіла вже пшениця і колосується жито; і все то гроші, гроші, гроші...»* [1, с. 242].

Зважаючи на вищезгадані слова Калитки, можемо впевнено сказати, що сенсом життя героя є гроші, саме у них він вбачає своє щастя. Увесь твір постає ілюстрацією гонитви за цим щастям.

Герасим Калитка – образ доволі суперечливий, певною мірою еклектичний. Захоплений жадобою накопичення капіталу будь-якою ціною, фанатично націлений на скуповування землі («хворий на землю») настільки, що всі думки, внутрішні поривання, побут, звички запрограмовані на збагачення. Герасим, як і Самрось Жолудь із драми М. Кропивницького «Де зерно, там і полова», мріє стати багатим поміщиком (ментальний тип старосвітського поміщика за М. Шлемкевичем). У нього вже є двісті десятин землі, але цього замало для здійснення мрії: він марить придбати ще 250 десятин збанкрутілого пана – сусіда Смоквинова, а потім – скупити всю землю довкруги [3, с. 381]. Зважаючи на ці слова Калитки про «земельку», можемо впевнено сказати, що сенсом життя героя є гроші, саме у них він вбачає своє щастя. Увесь твір постає ілюстрацією гонитви за цим щастям.

У комедії «Сто тисяч» І. Карпенко-Карий малює багатія, якому постійно «копиту не хватає». Мріючи ще більше збагатитися, він погоджується на аферу з купівлею ста тисяч. Жадібність, захланність головного героя є своєрідною алюзією на загальновідомі маркери українського менталітету. Заради здійснення заповітної мрії, чоловік ладен відмовитися від усього: *«Я не буду панувать, ні! Як їв борщ та кашу, так і їстиму, як мазав чоботи дьохтьом, так і мазатиму, а зате всю землю навкруги скуплю. Їдеш день – чия земля? Калитчина; Їдеш два – чия земля? Калитчина;... Диханіє стирає... А скотини, а овець розведу – земля під товаром буде стогнать...»* [1, с. 267].

Питання грошей драматург розкриває всебічно – тому з'являється не такий багатий, але не менш жадібний і водночас довірливий кум Калитки Савка, який просить у нього грошей. Саме Савка завів мову про так звані нечисті

гроші, які начебто має їхній багатий сусід Жолудь. Савка розповідає й власну історію про те, що і сам хотів був «познайомитися» з чортом, який, за народними повір'ями, може дати грошей в обмін на душу: *«Чи душу йому, лущипрові, треба, то нехай би брав, бо без душі, мабуть, легше, як без грошей»* [1, с. 244]. А тому навіть пішов на перехрестя доріг у ніч під Івана Купала. Зрозуміло, що Савка чорта не побачив, але кликав його, а після третього прохання пробіг біля нього заєць, якого селянин прийняв за чорта. Така сміливість кума сподобалася Калитці, і він вирішив спершу позичити йому грошей, а згодом використати як спільника для купівлі фальшивих грошей. Водночас і Савка подумав про Калитку як людину, яка має нечисті гроші та й, мабуть, не свою душу.

Цікавий аналіз образу Герасима Калитки знаходимо у Н. Медведя, який порівнює одразу трьох героїв, щоб досягти більш глибокого аналізу. Це Діккенсовий Скрудж, Бичок М. Кропивницького та Герасим Калитка І. Карпенка-Карого. Дослідник вважає, що жадоба збагачення, скупість і душевна черствість – це ті якості характеру, які ріднять Скруджа з головними героями творів М. Кропивницького й І. Карпенка-Карого. Але прагнення збагатитися керує героями трьох творів не однаковою мірою. Якщо М. Кропивницький в образі Бичка і Ч. Діккенс в образі Скруджа показують типи людей здирників, лихварів, під діями яких руйнується життя бідних людей, то І. Карпенко-Карий вклав у образ Калитки значно більше смислу. Щоб переконатись у цьому, варто звернути увагу на його монолог-роздум про гроші: *«Ви ударяйте на гроші – гроші всьому голова»* [1, с. 250].

Усі ці розмови відбуваються в основному в другій дії комедії, інтрига якої майже статична, бо вона переважно показує сімейне життя протагоніста, тоді як перша дія більш динамічна, адже своїм завданням мала сформувати у читача та глядача всі характери та сюжетні лінії твору загалом. Калитка постає передусім як скупий господар у ставленні не лише до наймитів, а й до дружини та сина.

Герасим лає робітника, який за вечерею узяв окраєць хліба, далі кричить уже на дружину, яка не стереже хліб. Практично так само чинить й Пузир, адже виганяє з дому голодного Маюфеса, який начебто робив добру справу для самого Пузира – намовляв його на аферу з вівцями.

Сам Калитка, піддавшись спокусі майже задарма дістати силу-силенну грошей, справді намагається обдурити свого шахрая – замість п'яти тисяч справжніх рублів дав йому три тисячі («...я й жида сьогодні обманив, [...] я [...] йому тиць замість п'ятох та тільки три тисячі») [1, с. 279], хоча його самого, як відомо, надурили набагато жорстокіше. Тому герой комедії І. Карпенка-Карого лише виявив національні риси, як йому здалося, хитрого українця. Тут знову ж можемо вказати на певні аналогії зі спадщиною П. Куліша, який писав у «Дописках» до поеми «Куліш у пеклі» про українця, котрий у Москві рахував галок на церквах. Як відомо, поліцейський змусив українця заплатити за це.

Прагнення легкого збагачення зовсім затуманило розум Калитки – від цієї афери його й не спинили плутана відповідь Невідомого на природне запитання Герасима про те, чому ж той сам не торгує за свої фальшиві гроші, а хоче за них набагато менше справжніх. Пропозиція Невідомого мала успіх, бо цей шахрай заторкнув найчутливішу струну душі Герасима.

Фраза «Легко по своїй власній землі ходить» передає значно ширший зміст прагнень героя, ніж лише збагатитися. Він мріє про утвердження власної людської гідності, яку, на жаль, бачить через можливість дорости до великої буржуазії, крупних сільських аграріїв. Тобто бажає збільшити свою вагу в суспільстві, тому й скуповує землі і примножує «копитал». І. Карпенко-Карий показав людину у вирі нових процесів становлення сільської буржуазії як нового суспільного класу на зламі епох [2, с. 128].

Як бачимо, Герасим Калитка є типовим героєм, котрий прагне здобути собі вигоду через аферу – такими є й Павло Серпокрил («Понад Дніпром»), який їде в Оренбурзькі

степи, щоб дістати «сто десятих на вічність» [1, с. 279], а заплатити за це мінімальні гроші; Терентій Пузир («Хазяїн»), який прагне збагатитися через аферу з банкрутством, Михайло Окунь («Розумний і дурень») – через аферу з шинками, які формально відписав на батька, через що той мусить відбути ув'язнення, коли не заплатить штраф, врешті, такий і Мартин Боруля з однойменної комедії, який прагне дворянства будь-якими засобами.

На наш погляд, Герасима Калитку не можна назвати щасливою людиною. Обрані ним шляхи до збагачення через шахрайство, обдурювання людей, злочини призводять до втрати ним таких моральних цінностей, як сумління, справедливість, честь. Герой здатний переступити через християнські заповіді, незважаючи на людську біду, ошукує навіть близьких йому людей. Крім того, обдурювання перестає бути для нього явищем ганебним, він навіть хизується тим, що може обвести будь-кого. Але фінал п'єси засвідчив протилежне. Невідомий обдурює Калитку, втягуючи його у злочинну «комерцію». Калитка вирішує звести рахунки з життям, не маючи сили пережити ошукання, а ще більше – втрату грошей. Зрештою, справа не лише у фіналі. Герасим Калитка промовляє фразу: «Краще смерть, ніж така потеря!» [1, с. 283], – і ридає чи то з тієї причини, що його одурено, а гроші й, отже, можливість придбати «земельку» втрачено, чи то з того, що його зняли з петлі й він не знає, що далі чинити.

Давши зразок соціальної комедії, драматург водночас вивів, як це не може здатися парадоксальним, образ сильного та цілеспрямованого у своїх прагненнях персонажа, який чи не єдиний з протагоністів творів І. Карпенка-Карого здатний на такий вчинок, як самогубство, що, однак, зрозуміло, не робить Герасима Калитку позитивним.

Проаналізувавши образ Калитки із комедії (чи авантюрної драми) «Сто тисяч» дійшли висновку, що основна художня своєрідність образів полягає у їхній детальній «прописаності», в унікальних характеристиках

персонажів, у бажанні автора поставити проблему і пропустити її крізь призму гумору та сатири. Герой усе ж не досягає своєї мети, бо за іронією, женучись за багатством – тільки втрачає його. У цей фінал автор помістив мораль, яка демонструє тлінність матеріального. Бачимо, що висміюючи та засуджуючи риси Калитки, драматург розмірковує над можливістю існування традиційного ідеалу українця – людини, мудрої від природи, єдиної з народом, людини морально стійкої.

Література

1. Карпенко-Карий І. Драматичні твори / за ред. С. Зубкова. Київ : Наукова думка, 1989. С. 240–283.
2. Медвідь Н. Міжлітературні зв'язки : проблема влади грошей у творах М. Кропивницького («Глитай, або ж Павук»), І. Карпенка-Карого («Сто тисяч»), Ч. Дікенса («Різдвяна пісня у прозі»). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2017. №26. С. 128–130.
3. Павлішена Л. Суспільно-моральні аспекти відтворення ментального типу українця у комедіях І. Карпенка-Карого. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. *Філологічні науки*. 2013. № 34. С. 380–383.
4. Чернявська Л. Іван Карпенко-Карий. Життєвий та творчий шлях письменника. Багатогранність діяльності. Жанрова різноманітність творів : українська література, 8 клас. Українська мова і література в школах України, 2015. № 9. С. 35–40.

Артемчук Аліна – студентка 4 курсу Факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха

Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Наукові інтереси – драматургія Івана Карпенка-Карого.

Науковий керівник – кандидат філологічних наук, доцент Ткаченко В. І.

Дарія Панченко

ОБРАЗ ЗРАДНИКА САВИ ЧАЛОГО В ІСТОРИЧНІЙ ТРАГЕДІЇ І. КАРПЕНКА-КАРОГО «САВА ЧАЛИЙ»

Ім'я Івана Карпенка-Карого є одним зі знакових у літературному процесі другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Він – батько української комедії, один із засновників українського професійного театру. Історична трагедія «Сава Чалий» є вершиною творчості митця. Нас зацікавили способи змалювання центрального образу твору Сави Чалого, психологізм його постаті, еволюція поглядів та зрада.

Актуальність статті зумовлена гострою потребою в детальному аналізі образу Сави Чалого в історичній трагедії І. Карпенка-Карого. Науковці у своїх працях, зокрема, Л. Чернігова, З. Крименко, І. Ярошевич та ін. дають оцінку цьому образу дещо однобічно, беручи до уваги якісь окремі аспекти. Комплексного, узагальнюючого дослідження на цю тему наразі в літературознавстві немає, що і зумовлює її актуальність.

В історичній трагедії висвітлено дві центральні постаті: Саву Чалого та Гната Голого. Перша знайшла своє відображення у фольклорі. Первинні згадки про зраду Сави Чалого зустрічаються в публікаціях народних пісень у 30-х рр. ХІХ ст. (І. Срезневський, М. Максимович та ін.). Документальні відомості про ватажка гайдамаків склалися протягом кількох десятиріч на основі фактичних матеріалів. Це і листи шляхтичів, і записи в міських книгах, і повідомлення польських газет того часу, універсали коронного гетьмана, скарги панів на гайдамаків тощо. Саме